

РОЗДІЛ 3 СПЕЦІАЛЬНА ТА ІНКЛЮЗИВНА ОСВІТА

УДК 376.091.3-056.264/.313

DOI 10.32782/ped-uzhnu/2024-7-5

Капітула Мар'яна Станіславівна,
ORCID ID: 0009-0002-2291-4869
аспірант, 016 спеціальна освіта,
асистент кафедри спеціальної та інклюзивної освіти,
Волинський національний університет імені Лесі Українки

ОСОБЛИВОСТІ МОВЛЕННЄВОГО РОЗВИТКУ У ДІТЕЙ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ

PECULIARITIES OF SPEECH DEVELOPMENT IN CHILDREN WITH INTELLECTUAL DISABILITIES

У статті розглянуто особливості мовленнєвого розвитку дітей з інтелектуальними порушеннями (ІП). Проаналізовано ключові проблеми, пов'язані з мовленнєвим розвитком, серед яких: обмежений словниковий запас, труднощі у формуванні зв'язного мовлення, помилки в граматичних формах, низький рівень фонематичного сприйняття, а також складнощі в розумінні абстрактних понять і виконанні багатоступеневих інструкцій. У статті розглянуто особливості мовленнєвих функцій у дітей з ІП, виявлено типові труднощі, які заважають їхньому ефективному навчанню, соціальній взаємодії та повсякденному життю. Підкреслено вплив біологічних, соціально-педагогічних та економічних факторів на розвиток мовлення у дітей з ІП. Проаналізовано основні аспекти мовленнєвого недорозвитку, такі як обмежений словниковий запас, низький рівень граматичних умінь, труднощі у формуванні зв'язного мовлення та проблеми фонематичного сприйняття. Акцентується увага на значенні індивідуального підходу, стимулюючого середовища та комплексних корекційно-розвивальних методик, що дозволяють поліпшити комунікативні, когнітивні та соціальні навички дітей з ІП. У статті проаналізовано дослідження провідних вітчизняних та зарубіжних науковців, які вивчали розвиток мовлення у дітей з ІП, зокрема, роботи Л. Виготського, О. Боряка, Є. Соботович та інших. Особлива увага приділяється важливості соціокультурного впливу та інтерактивних методів, які стимулюють мовленнєву активність. У статті запропоновано практичні рекомендації для корекційних педагогів, спрямовані на розвиток мовлення у дітей з ІП. Зокрема, акцентовано на ефективності використання візуальних матеріалів, структурованих інструкцій, інтерактивних ігор та інших практичних методів.

Ключові слова: порушення інтелекту, мовленнєвий розвиток, корекційно-розвивальна робота, зв'язне мовлення, індивідуальний підхід.

The article examines the features of speech development in children with intellectual disabilities (ID). Key problems associated with speech development are analyzed, including: limited vocabulary, difficulties in forming coherent speech, errors in grammatical forms, low level of phonemic perception, as well as difficulties in understanding abstract concepts and following multi-stage instructions. The article examines the features of speech functions in children with ID, reveals typical difficulties that interfere with their effective learning, social interaction and everyday life. The influence of biological, socio-pedagogical and economic factors on speech development in children with ID is emphasized. The main aspects of speech underdevelopment are analyzed, such as limited vocabulary, low level of grammatical skills, difficulties in forming coherent speech and problems of phonemic perception. The emphasis is on the importance of an individual approach, a stimulating environment and complex correctional and developmental techniques that allow improving the communicative, cognitive and social skills of children with intellectual disabilities. The article analyzes the research of leading domestic and foreign scientists who studied the development of speech in children with intellectual disabilities, in particular, the work of L. Vygotsky, O. Boryak, E. Sobotovich and others. Special attention is paid to the importance of sociocultural influence and interactive methods that stimulate speech activity. The article offers practical recommendations for correctional teachers aimed at the development of speech in children with intellectual disabilities. In particular, the emphasis is on the effectiveness of using visual materials, structured instructions, interactive games and other practical methods.

Key words: intellectual disability, speech development, correctional and developmental work, coherent speech, individual approach.

Постановка проблеми. За останні роки значно зросла кількість дітей з ІІ, що зумовлені біологічними, соціально-педагогічними та економічними чинниками або їх поєднанням. Основною проблемою, що затримує розвиток дітей, є виявленні та подоланні специфічних труднощів, що виникають у процесі формування їх інтелектуальних здібностей та мовлення.

Діти з ІІ розвиваються значно повільніше від своїх однолітків та не завжди спроможні їх догнати в навчанні чи опанувати навчальний матеріал для дітей дошкільного чи шкільного віку. У дітей є порушення або відставання у психіці або окремих функціях таких як: моторна; мовленнєва; емоційно-вольова; сенсорна. В наслідок повільного темпу заcodування у генотипі властивості організму [4, с. 338–341].

Оволодіння мовленнєвими функціями дозволяє дітям здобувати освітні знання, навички та компетенції. У процесі розумової зрілості природно виникає потреба сприймати навколишнє мовлення (фонематичне сприйняття), аналізувати його (внутрішнє codування, осмислення), запам'ятовувати (пасивне накопичення словникового запасу) і застосовувати його в дії (фонетичне та граматичне оформлення) [1, с. 5–10].

Розвиток мовлення у дітей з ІІ має велике значення, оскільки відіграє ключову роль у формуванні навчальних, соціальних та когнітивних навичок. Оволодіння мовними функціями сприяє засвоєнню знань, розвитку мислення та успішному виконанню навчальних завдань.

Розвиток мовлення дозволяє дітям ефективно спілкуватися, висловлювати свої думки та потреби. Крім того, мовлення також сприяє розвитку емоційної та спонтанної сфери, допомагаючи дітям розуміти власні почуття та почуття інших і адаптуватися до навколишнього середовища. Покращені мовленнєві навички дозволяють дітям ефективніше реалізовувати свій потенціал, значно покращують якість їхнього життя та полегшують інтеграцію в суспільство.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання розвитку мовлення дітей з ІІ привертало увагу зарубіжних та вітчизняних науковців таких як: О. Борах, Л. Виготський, Л. Кузнецова, М. Матвеева, В. Мозговий, О. Мякушко, Я. Рубінштейн, В. Синьов, В. Тищенко, А. Флорова, О. Хохліна та інші.

Основним чинником недорозвитку мовленнєвої діяльності у дітей з ІІ Я. Рубінштейн вважає слабкість кінцевої функції кори головного мозку

та повільне формування нових диференційованих зв'язків всіх аналізаторів.

У своїх дослідженнях О. Боряк, розглядає формуванню та корекції мовленнєвої діяльності дітей молодшого шкільного віку з ІІ. Вчена пропонує концептуально-стратегічний модуль експериментальної системи, який включає теоретичні положення, загальні та спеціальні закономірності, а також педагогічні умови, необхідні для ефективного розвитку мовлення у таких дітей. Боряк наголошує на важливості цілісного підходу, що враховує індивідуальні особливості кожної дитини для досягнення результатів у корекційно-розвивальній роботі [1, с. 5–10].

Розвиток мовлення дітей з ІІ привертало увагу Л. Виготського, науковець вивчав мовний розвиток дітей з ІІ та розробив теорію соціокультурного розвитку, підкреслюючи важливість соціального середовища та взаємодії у розвитку дитини. Вчений підкреслював, що взаємодія і підтримка в соціальному середовищі є ключовими для розвитку мовленнєвих навичок у дітей з ІІ [3].

Проблема розвитку та формування мовлення дітей з ІІ, привертала увагу багатьох вчених вже тривалий час. В галузі корекційної педагогіки є безліч праць з даної тематики, що підкреслює важливість дослідження мовленнєвого розвитку дітей з ІІ.

Мета статті. Проаналізувати теоретичний матеріал та розглянути особливість мовленнєвого розвитку дітей з ІІ.

Виклад основного матеріалу. Вивчаю літературу сучасних корекційних педагогів (А. Богуш, О. Бояр, Є. Соботович, В. Тищенко, М. Шепард, Л. Щерба, Р. Юрова та інші) які у своїх дослідженнях торкаються питання мовленнєвої діяльності дітей з ІІ. Можна зробити наступний аналіз мовленнєвого розвитку дітей в цілому.

Формування та розвиток мовлення саме активно відбувається в дошкільному віці. Дошкільний період розвитку малюка є одним з найкращих та прогресуючих для розвитку. Саме в це й період більше можливостей подолати труднощі в розвитку та підготувати дитину до школи.

Діти з ІІ мають стійкі порушення таких мовних функцій, як комунікація, регуляція та пізнання. Погані комунікативні навички заважають не лише мовленнєвому, а й інтелектуальному розвитку дитини, спілкування з однолітками та взаємодія з педагогами ускладнюється. Регуляторні функції відіграють важливу роль у розвитку та вираженні спонтанної та довільної поведінки у дітей. Когнітивна функція – одна з найважливіших функцій.

Це пов'язано з тим, що саме через інтерес дитини до світу та його дослідження вона розвивається. Тому дуже важливо, щоб усі ці функції працювали в комплексі.

У своїй роботі О. Боярд зазначає, що діти з ІІІ рідко використовують дієслова («дай», «пити», «їсти» тощо) і мають труднощі з їх розумінням. Розуміння прикметників також ускладнене, особливо з вираженням часу («через», «до», «після» тощо). Таке мовлення пояснюється недорозвиненістю та обмеженістю просторових і часових понять та уявлень [2, с. 31–37].

У дослідженні Є. Соботович та В. Тищенка розглядаються особливості словникового запасу дітей з ІІІ, причому пасивний словник значно переважає над активним. Дослідники продемонстрували, що розвиток словникового запасу таких дітей характеризується такими особливостями як велика кількість прикметників і слів, що описують властивості та явища знайомих предметів. Слова, що виражають загальні поняття та узагальнення, обмежені [5, с. 356].

Дослідження показують, що дітям складно будувати фрази, прості речення, не говорячи про довільну розповідь на тему вибрану педагогом. Ефективно в корекційно-розвивальній роботі використовувати фразові конструктори чи схеми. Щоб кожне слово малюка яке він має промовити було зображено на картинці.

Коли запропонувати дитині картинку з певним сюжетом та попросити її описати. Дитина з ІІІ зазвичай не зможе відрізнити головну історію від інших деталей. Часто просто називатиме предмети які зображені на картині без належної орієнтації та розуміння, що від неї просять. Також, це супроводжуються багатьма порушення структури сторони мовлення такими як: не узагальнення іменника та дієслова чи прикметника, не використовує допоміжні сполучники, не правильно відмінює слова в реченні та інше. Такі порушення засвічують, ще раз, що у дітей з ІІІ не сформоване зв'язне мовлення та його розуміння.

Формування зв'язного у дітей з ІІІ може спричинитися рядом різних причин а саме: – когнітивними обмеження (діти з ІІІ мають труднощі у формуванні зв'язного мовлення через обмежену здатність розуміти, сприймати та обробляти інформацію);

– мовленнєвою моторикою (діти з ІІІ мають проблеми з мовленнєвою моторикою – це пов'язано з неможливістю чітко артикулювати мовленнєвим апаратом або контролювати рухи органів мовлення, оскільки м'язи артикуляційного апарату

є в гіпотонусі або в гіпертонусі. Спостерігається порушення мовленнєвого дихання, що в комплексі додатково ускладнює мовлення малюка);

– соціально-комунікативною компетентністю (для формування зв'язного мовлення важливо вміти взаємодіяти з іншими людьми, педагогами, дітьми та розуміти їхні мовленнєві сигнали та реагувати на них. Діти з ІІІ мають проблеми з розумінням не вербальних аспектів соціальної взаємодії та спілкуванням);

– відсутністю стимуляції та підтримки (успішний розвиток мови вимагає стимуляції та підтримки до дитини зі сторони дорослого. У деяких випадках діти з ІІІ можуть не отримувати достатньої стимуляції та підтримки для розвитку своєї мови, в наслідок чого зникає взагалі бажання, щось говорити).

Розглядаючи мовлення дітей з ІІІ та порівнюючи з однолітками з типовим розвитком. Можемо відокремити ряд особливостей та зробити певні висновки. Оскільки порушення мовленнєвих навичок починається з самого народження малюка. Часто діти з затримкою в розвитку починають говорити пізніше, ніж їхні однолітки. Перші слова можуть з'являтися після трьох років, виникають труднощі в побудові простої фрази («мама дай», «хочу пити» тощо). В наслідок чого в дітей виникають труднощі з розумінням мовлення. Їм складно осмислити та виконати просту інструкцію. Діти також, можуть не реагувати на слова матері та батька. Оскільки їм складно сприймати та обробляти мовленнєву інформацію.

Ознакою порушення мовлення є обмежений словниковий запас дитини. Пасивний значно переважає над активним, але і він є вкрай обмежений та не відповідає віковим нормам. В словнику дитини переважають іменники та діє слова. Переважно це слова постійного вжитку («мама», «дай», «їсти») які дитині потрібні, щоб задовільнити власні потреби. Такого словникового запасу не вистачає, щоб комунікувати з дорослими, однолітками.

У дітей з ІІІ спостерігають велика кількість граматичних помилок. Вони проявляються у різних аспектах граматики, включаючи відмінки, часи, дієслова та в інших граматичних формах.

Неправильне вживання відмінків характеризується не коректним вживанням сказаного. До прикладу «мама йде магазин» замість «мама йде до магазину». Це пов'язано з недостатнім розумінням та труднощами застосуванням правил рідної мови та їх аналізу.

Орієнтація в часовому просторі у дітей страждає, тому що в них нема розуміння минулого, теперішнього та майбутнього часу. Для них це один і той самий період, через це вони плутають часи та можуть вживати «я їсти вчора» замість «я їв вчора». Внаслідок чого складно зрозуміти розповідь дитини.

Окрім відмінків та часових форм, дітям складно використовувати правильно інші граматичні форми такі як: множина, рід іменників, узгодження прикметників з іменниками тощо. Наприклад вони можуть сказати «великий груша» замість «велика груша» чи «червоний сукня» замість «червона сукня» тощо.

Діти не вживають складні речення. Їх розповідь дуже стисла без зайвих деталей. Переважно це окремі слова які складно між собою об'єднати. Діти зазвичай описують все іменниками та зрідка додають інші частини мови. В них переваж фразове мовлення та можуть бути прості речення з трьох слів. Складні речення в дітей не спостерігаються.

Фонематичний розвиток у дітей з ІІІ порушений. Вимова звуків спотворена та неправильна, не відповідає віковим нормам. Діти пропускають звуки, що ускладнює їх зрозуміти дорослому. Виникають труднощі з розвитком фонематичного слуху, тобто розрізненням звуків рідної мови та живої, не живої природи. Що обумовлене низькими звуковими аналізаторами, а точніше їх сприйманням дитиною.

Проблеми з розумінням у дітей з ІІІ є однією з основних характеристик, що впливають на їхню здатність до навчання та соціальної взаємодії. Ці труднощі можуть проявлятися у різних аспектах їхнього життя. Дітям складно розуміти багато ступеневі інструкції, їх краще розділяти на декілька маленьких. До прикладу коли педагог навчає дитину самостійно мити руки. Для вдалого результату дію «Мити руки» розділяємо на такі частини: підсунь рукави кофтинки; включи воду; спробуй температуру води; відреагуй якщо не комфортна; намочи руки; візьми мило потри руками; потри одну руку; потім наступну; закрив кран; візьми свій рушник; витри руки; спусти рукава кофти вниз. Дану інструкцію потрібно повторювати до повного запам'ятовування її дитиною. Важливо завжди говорити однакові фрази, щоб дитина не заплуталася.

Переважають діти з ІІІ мають труднощі з розумінням абстрактних понять, таких як: час, кількість,

емоції або причино-наслідкові зв'язки. В діалозі з дитиною краще уникати даних слів та структур мовлення, щоб її не перевантажувати. Із-за цього виникають труднощі з комунікацією з іншими людьми.

Для підтримки дітей з ІІІ важливо використовувати індивідуальний підхід, враховуючи їхні особливості та потреби. Використання візуальних матеріалів, простих та чітких інструкцій, а також регулярна практика можуть допомогти покращити їхнє розуміння та здатність до виконання завдань.

Важливо створювати сприятливе мовленнєве середовище, де вони будуть мати можливість активно взаємодіяти з дорослими та однолітками. Використання ігор, читання книг, співи та інші мовленнєві активності можуть допомогти стимулювати розвиток мовлення у дітей з ІІІ.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Розвиток мовлення у дітей з ІІІ є складним і багатограним процесом, який потребує комплексного підходу. Особливості мовленнєвої діяльності у таких дітей виявляються у затримці формування словникового запасу, спотвореній вимові звуків, низькому рівні розуміння мови, а також у труднощах побудови зв'язного мовлення. Основними причинами цих порушень є когнітивні обмеження, порушення мовленнєвої моторики, відсутність стимуляції та соціально-комунікативних навичок.

Для ефективної роботи з дітьми з ІІІ необхідно враховувати їхні індивідуальні потреби, використовуючи спеціальні методики, зокрема: візуалізацію, розбиття завдань на прості етапи, створення сприятливого мовленнєвого середовища, залучення ігор, казок, співів та інших інтерактивних форм роботи. Успішність розвитку мовлення залежить від регулярності, системності та підтримки з боку дорослих. Особливу увагу слід приділити комплексному розвитку пізнавальної, емоційно-вольової, сенсорної та моторної сфер.

Розвиток мовлення у дітей з ІІІ має важливе значення не лише для навчання, а й для їх соціалізації, покращення якості життя та інтеграції у суспільство. Під час подальших досліджень доцільно вивчити ефективність сучасних корекційних методик і розробити нові стратегії для підтримки дітей з ІІІ. Важливо створювати середовище, яке сприятиме розвитку мовленнєвих навичок, з акцентом на індивідуальні потреби кожної дитини. Це дозволить забезпечити їхній гармонійний розвиток, успішне навчання та соціалізацію.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Белова О. Особливості розвитку мовлення у дітей з інтелектуальними порушеннями. Медична освіта. 2021. № 1. С. 5–10. URL: https://ojs.tdmu.edu.ua/index.php/med_osvita/article/view/11876/11299.
2. Боряк О. В. До питання логопедичної роботи з дітьми з порушеннями інтелектуального розвитку. О. В. Боряк. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19: Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. 2014. Вип. 27. С. 31–37.
3. Виготський Л. Мислення та мова. Харків: Майстри психології, 2021. 432 с.
4. Кротенко В., Оробей М. Загальна характеристика дітей із затримкою психічного розвитку. Науковий часопис. Спеціальна психологія. 2014. С. 338–341. URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/7747/Krotenko.pdf;jsessionid=EB76AD52B9D2DA671E1F21AA6C159736?sequence=1>.
5. Соботович Е., Андрусишин Л., Бартенева Л., Данилавичюте Є., Тищенко В., Трофименко Л., 1998 Методика виявлення мовних порушень у дітей та діагностика їх готовності до шкільного навчання. К.: ПП «Актуальна освіта». 345 с.